

Epidémia cholery a starostlivosť o zdravie Slovákov v Báčke podľa kanonických vizitácií z roku 1835 a matrik zosnulých v 19. storočí

DANIELA MARČOKOVÁ

Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade

Cholera epidemic and care for health of Slovaks in Bačka according to ecclesiastical visitations in 1835 and funeral register books in the 19th century

Abstract: A cholera epidemic broke out in India in the 1820s. and was spreading in Southeast Asia. It came to southern Russia in 1829, while in Hungary, it appeared in 1831. In Vojvodina, it appeared and threatened the population in 1831 and again to a lesser extent in 1836, 1849 and 1873. Historiography has so far paid almost no attention to the course of this epidemic in the Slovak settlements of Vojvodina. This work is based on the research of the author's chronicle of the Evangelical priest Ján Stehla of Petrovac from the period of 1818-1862 and the ecclesiastical visitations of Slovak evangelical congregations in Bačka from 1835. The examined chronicle proved to be a rich narrative historiographical source for this topic. It records the beginning and spread of the epidemic, the number of infected and dead, the fear of people in the moments of the threat of terrifying death, as well as the depth of pain and suffering of the survivors. The epidemic in the affected villages caused the death of a significant number of the population and significantly changed their daily lives. Data from the examined church sources were analyzed, critically considered and compared with data in registers and existing literature.

Keywords: cholera epidemic, Bačka-Srem Seniorat, Slovaks, health care, contagious diseases.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2024.27.01.59-81>

Úvod

Hoci niektorí autori považujú choleru za chorobu novšej doby, ktorá epidemické rozmery nadobudla až koncom 18. storočia, iní autori na základe starých apokryfných zápisov, indických textov či zápisov na kamenných pomníkoch poukazujú na to, že ohniskom cholery odjakživa bola delta rieky Ganga v Indii. Prvým dôveryhodným dôkazom o výskyte cholery na tomto území boli písomnosti európskych dobyvateľov po objavení Indie v roku 1498. V 19. storočí, ktoré je považované za najzhubnejšie obdobie cholery, sa táto epidémia z Indie dostala do Európy prostredníctvom zintenzívnených obchodných stykov a frekventovanejšej

dopravy. Vtedy cholera prenikla z Ázie do Európy a odtiaľ sa cez Atlantik rozšírila až do Severnej Ameriky a cez Stredozemné more aj do severnej a strednej Afriky.¹ Podľa Jovina od roku 1817 svetom otriaslo sedem pandémie cholery, pri ktorých je ťažko určiť ich presné trvanie, skôr sa dá poukázať na obdobia, v ktorých sa prejavila najintenzívnejšie. Prvýkrát bol jej výskyt zaznamenaný na území dnešnej Vojvodiny roku 1831 a potom aj v období rokov 1835 – 1837, v rokoch 1848, 1855 a 1866. Piata pandémia trvala v rokoch 1881 – 1896, mala slabšiu virulenciu a vyžiadala si menej obetí, no v histórii cholery je významná preto, že počas jej trvania Robert Koch roku 1884 objavil baktériu – pôvodcu choroby, tzv. vibrión cholery.²

V historiografii o Slovákoch na Dolnej zemi na území dnešnej Vojvodiny neexistuje dielo, ktoré by širšie a systematickejšie skúmalo takéto epidémie, či vôbec zdravotnú starostlivosť dospelých a detí. Vedecké príspevky slovenských dolnozemskej autorov venujúce sa inštitucionálnej starostlivosti o zdravie žiakov v ľudových školách sú ojedinelé.³

V druhej polovici 18. storočia, v čase, keď prebiehalo intenzívne osídľovanie Dolnej zeme Slovákmí, zdravotný stav širokých vrstiev obyvateľstva v celom Uhorsku bol na nízkej úrovni. Uhorská kráľovná Mária Terezia a jej syn Jozef II. zavádzali reformy najmä v oblasti hospodárskeho a spoločenského života. Za ich vlády absolutistický štát začal po prvýkrát preukazovať záujem aj o verejné zdravie. Tak bolo roku 1770 uvedené nariadenie *Generale Normativum in Re Sanitatis* upravujúce systém zdravotnej starostlivosti.⁴ Celkový zdravotný stav obyvateľstva v 19. storočí

¹ LÍŠKA, Anton: *Cholera epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2012, s. 14.

² ЈОВИН, Славко: *Епидемија колере у Војводини 1836. године*. Нови Сад : Матица српска, 1984, с. 7-14.

³ O zdravotnej výchove a starostlivosti o zdravie vojvodinských Slovákov koncom 19. a začiatkom 20. storočia (na príklade ľudovej školy v Kysáči) pozri bližšie: UHLÁRIKOVÁ, Jasna – MARČOKOVÁ, Daniela: Zdravotná výchova a starostlivosť o zdravie vojvodinských Slovákov na rozhraní 19. a 20. storočia (na príklade ľudovej školy v Kysáči). In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLVI-1*, 2021, vol. 46-1, s. 127-142.

Samuel Čelovský sa zaoberal výskumom učebníc a katechizmov v oblasti zdravotnej starostlivosti, ktoré boli používané v dolnozemskej školách začiatkom 19. storočia. ČELOVSKÝ, Samuel: Slovenská ľudová škola v Kulpíne v období feudalizmu (1789 – 1848). In: *Pamätnica 1789 – 1989, 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*. Kulpín : Základná škola Jána Amosa Komenského, 1996, s. 106-107.

Cholera epidémia na území Vojvodiny medzi rusínskym obyvateľstvom skúmal Janko Ramač (РАМАЧ, Янко: Прилоги о здравственой култури и заштити у виданьох Руского народного просвитного дружтва (1921 – 1941). In: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, vol. XL-2, 2015, s. 281-295) a medzi srbským obyvateľstvom Nenad Ninković a Goran Vasin (NINKOVIĆ, Nenad – VASIN, Goran: Uticaj Beča na zdravstvenu kulturu Srba u prvoj polovini 19. veka. In: *Zbornik Drage Roksandića*. Zagreb : FF press, 2019, s. 297-309).

⁴ *Generale Normativum in Re Sanitatis* (**Generálny zdravotný poriadok**), prvé všeobecné

v Uhorsku charakterizovala vysoká úmrtnosť následkom častých epidémií infekčných chorôb, najčastejšie cholery, týfusu, moru, kiahní, osýpok, čierneho kašľa, diftérie či šarlachu, hrozba ktorých pretrvávala ešte aj po prvej svetovej vojne. Lekárska veda tohto obdobia mala k dispozícii minimálne prostriedky schopné zabrániť šíreniu týchto chorôb, respektíve im predchádzať. Spomedzi všetkých epidémií najničivejší priebeh mala epidémia cholery, v európskom priestore dovtedy neznáme ochorenie.⁵

Inak tomu nebolo ani v dolnozemskej vojvodinskej oblasti, čoho dôkazom sú **matriky zosnulých**, do ktorých farári zaznamenávali aj príčiny úmrtia.⁶ Nerobili to však vždy a dôsledne, čo je aj pochopiteľné, lebo pre nedostatok lekárov nemuseli nutne poznať chorobu – príčinu úmrtia.⁷ Cieľom nášho výskumu bolo zmapovať údaje o výskyte, trvaní epidémie cholery a počte obetí vychádzajúc z matrik cirkevných zborov v Báčke. Tieto štatistické údaje z matrik sme doplnili subjektívnym nazeraním jednotlivých farárov ako priamych účastníkov diania, ktorí vo vlastných zápisoch a **kronikách** zaznamenávali priebeh šírenia, spôsoby prevencie, liečby a opatrení v súvislosti so zamedzovaním epidémie. Tieto zápisy podrobne vykresľujú i hĺbku bolesti, trápenia, strachu a vplyv epidémie na každodenný život obyvateľstva. V tejto súvislosti nám bola nápomocná kronika petrovského farára Jána Stehla.⁸

nariadenie o úprave zdravotných pomerov na území habsburskej monarchie, predstavovalo základ osvieteneckých reforiem v oblasti zdravotníctva. Pozostávalo z dvoch častí: prvá časť obsahovala opis činností a povinností jednotlivých zdravotníckych pracovníkov (úradných lekárov, lekárnikov, chirurgov ráhojičov a pôrodných asistentiek), druhá sa zaoberala zabezpečením ochrany proti epidémiám (systém protiepidemiologickej ochrany hraníc), karanténymi stanicami, ako aj povinnosťami zdravotníkov počas morovej nákazy (<https://beliana.sav.sk/heslo/generalny-zdravotny-poriadok>) [11. 3. 2024].

⁵ LÍŠKA, *Cholerová epidémia z roku 1831...*, s. 11; BENKA, Jozef: *Z dejín zdravotníctva (1802 – 2002)*. In: Kovačica 1802 – 2002. *Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Zost. J. Cicka, Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 306.

⁶ Kolekcia matrik zborov Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Srbsku, ktoré sme používali v tomto výskume, je dostupná na:

<https://digital.seavc.rs/matriky/index.html> [11. 3. 2024].

⁷ Zapisovanie do cirkevných matrik malo viacej nedostatkov, no najvýpuklejšie sa javí uvádzanie nepresnej príčiny úmrtia. Dalo by sa to vysvetliť tým, že farári a lekári v prvých týždňoch výskytu epidémie nevedeli určiť, či ide o cholery, ak sa s ňou predtým nestretli. Preto uvádzali ako príčinu smrti hnačku alebo zvracanie (ktoré sa objavujú ako prvé príznaky cholery, neskoršie prichádzajú svalové kŕče, sťažené dýchanie a nízka telesná teplota), alebo naopak, všetkých mŕtvych v priebehu trvania epidémie označili ako zomretých na cholery.

⁸ STEHL, Ján: *História Ecclesiae Aug.Conf. Petrovác brevota expozita per Joannem Stehlo 1818 – 1862*.

Kronika je v origináli uschovaná v Archíve cirkevného zboru slovenskej evanjelickej augustinského vierovyznania cirkvi v Báčskom Petrovci. Na tomto mieste je uschovaný aj jej preklad do slovenčiny: BELAN, Ján: *Dejiny evanjelickej augustinského vyznania cirkvi v Petrovci I. – II. Spísal Ján Stehlo 1818 – 1862*. Báčsky Petrovec : Archív CZSEAVC (preklad rukopisu z latinčiny), 1978.

Hromadením vedeckých poznatkov zaznamenala hygiena ako vedecký odbor v Európe výrazný pokrok a v 19. storočí prevzala hlavnú úlohu pri ochrane pred nákazlivými chorobami.⁹ Tieto poznatky v oblasti hygieny a prevencie pred nákazlivými chorobami sa príslušníci inteligencie, učitelia a farári pôsobiaci medzi dolnozemskými Slovákmi snažili šíriť medzi obyvateľstvom, čo potvrdzujú aj skúmané **zápisnice z kanonických vizitácií** slovenských osád v Báčke, Banáte a v Srieme z roku 1835/1836.¹⁰ Podnetom na takúto snahu o prevenciu bola určite i skutočnosť, že uplynulo päť rokov od prvej veľkej epidémie cholery v roku 1831, ktorá redukovala obyvateľstvo aj na Dolnej zemi. Vo vizitačnom protokole z roku 1874 superintendenta Gustáva Seberínyiho sú evidované údaje o epidémiách cholery v rokoch 1831,¹¹ 1849 a 1873, ktoré si vyžiadali mnoho ľudských obetí.¹² Okrem spomínaných rokov je v matrikách niektorých cirkevných zborov zaznamenaný výskyt cholery aj v iných obdobiach (napr. v Kysáci je zaznamenaný výskyt epidémie v rokoch 1836 a 1855).

V rámci Báčsko-sriemského seniorátu (patriaceho do Banského dištriktu so sídlom v Banskej Bystrici) boli roku 1835 vizitované slovenské cirkevné zbory v Báčke: Bajša, Hložany, Kulpín, Kysáč, Laliť, Petrovec, Pivnica, Selenča, Silbaš a Stará Pazova v Srieme.¹³ V niektorých častiach

V elektronickej forme je Stehlova kronika dostupná na webovej stránke SEAVC v Srbsku: <https://digital.seavc.rs/historia-petrovca/> [14. 3. 2024].

⁹ Pettenkofer Max (1818 – 1901), nemecký lekár a zakladateľ novodobej hygieny obsiahol vo svojom diele *Der Boden und sein Zusammenhang mit der Gesundheit des Menschen (Pôda a jej súvislosť so zdravím človeka)*, 1882) základné problémy tvoriacej sa vedeckej hygieny – hygienu ovzdušia, výživy a najmä pôdy. Ako prvý experimentálne dokázal, že cholera sa šíri z pôdy. V tomto zmysle sú významné jeho návrhy na systém odstraňovania odpadkov a kanalizácie. JUNAS, Ján: *Průkopníci medicíny*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1977, s. 139-140.

¹⁰ Zápisnice Báčsko-sriemského seniorátu: *Protocolla visitationis Ecclesiarum E[van]g[el]licarum Bacs-Sirmiensem, instituta anno 1835, mensibus Septembri et Octobri* sú dostupné na internetovej stránke: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?pg=0&layout=s [21. 3. 2024].

Originálne rukopisné zápisnice sa nachádzajú v Evanjelickom štátnom archíve v Budapešti (EOL – Evangélicus Országos Levéltár, Budapest).

¹¹ Karol Abaffy (1801, Lišov, Slovensko – 1837, Kovačica, Srbsko), profesor Seniorálneho gymnázia v Novom Vrbase vo svojej správe za školský rok 1831/32 uvádza, že pre epidémiu cholery, ktorá od začiatku júla do 1. októbra 1831 v Uhorsku usmrtila 140 000 ľudí, sa verejné vyučovanie nemohlo začať ako zvyčajne (1. októbra), takže sa výučba začala až 1. novembra. RAMAČ, Janko – MARČOK, Daniela: Senioratska gimnazija u Novom Vrbasu (1822 – 1836). In: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XLVI-2*, tom. XLVI, vol. 2, 2021, s. 137; BIERBRUNNER, Gusztáv: *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmege monográfiája*. Újvidék, 1902, s. 65.

¹² SPEVÁK, Dobrosław: Zdravotníctvo a zdravotný stav obyvateľstva v Hložanoch. In: *Hložany 1756 – 1986*. zost. S. Fekete, Hložany : Miestne spoločenstvo. 1986, s. 160.

¹³ Podľa administratívneho členenia územie Báčky patrilo Báčsko-bodrockej stolici, kým územie Sriemu najväčšou časťou patrilo Sriemskej stolici s úzkym pásom v okolí Dunaja

zápisník z kanonických vizitácií sú zahrnuté údaje týkajúce sa otázok zdravotnej starostlivosti. V prvej kapitole zápisník v rámci všeobecných informácií o cirkevnom zbore sú zahrnuté aj štatistické údaje o počte veriacich v cirkevnom zbore, o počte narodených a zomretých (v našom výskume dôležité kvôli porovnaniu počtu veriacich po epidémii), ako i o gramotnosti veriacich v cirkevnom zbore (dôležité z aspektu informovania veriacich, napr. prostredníctvom proticholeryových brožúrok a dobových periodík). Vo štvrtej kapitole sú v rámci kňazskej povinnosti zaznamenané údaje o navštevovaní chorých, prípadne údaje o lekárovi a vakcinácii. V piatej kapitole pod názvom Škola sú údaje o učebniciach, školských predmetoch a ochote žiakov navštevovať školu (dôležité z aspektu zdravotnej starostlivosti, ktorá bola žiakom ne/poskytovaná v škole). Šiesta kapitola sa vzťahuje na záznamy o babiciach a ich odbornosti (či boli preskúšané lekárom, resp. či získali povolenie/licenciu vykonávať túto službu). V siedmej kapitole vzťahujúcej sa na hroby nie sú ani v jednom cirkevnom zbore žiadne záznamy o jestvovaní osobitnej časti cintorína určenej na pochovávanie obetí choleryových epidémií. Ešte aj dnes sa v niektorých slovenských vojvodinských osadách zachovalo v pamäti miestnych obyvateľov, že taká časť cintorína existovala, no spravidla to miesto nevedia lokalizovať.

V pokračovaní uvádzame údaje o zdravotnej starostlivosti, ktoré sme získali zo zápisník z kanonických vizitácií v roku 1835 v konkrétnych cirkevných zborech v Báčke, ako i údaje z matrik zomretých, ktoré sa vzťahujú na výskyt cholery. Zároveň sa opierame aj o inú relevantnú literatúru.

V **Bajši**¹⁴ kňaz Ján Šimšálek (1799, Sobotište, Slovensko – 1846, Bajša, Srbsko) navštevoval chorých veriacich. Bajšania neradi posielali svoje deti do školy, preto bolo mnoho ngramotných veriacich. Učiteľ Daniel Martinek (nar. v Apostagu, Maďarsko) učil tieto predmety: nábo-

a Sávy patriacim Vojenskej hranici so sídlom v Petrovaradíne. V južných oblastiach Rakúskeho cisárstva, ktoré susedili s Tureckom, už od konca 15. storočia sa postupne formovalo pohraničné pásmo, tzv. Vojenská hranica. Jej úlohou bolo nielen zabrániť prenikaniu tureckých vojsk na územie monarchie, ale zároveň mala zamedziť aj šíreniu infekčných chorôb, nájazdu lúpežníkov, pašovaniu tovaru z Turecka, ako aj emigrácii cez pohraničný kordón. Počas dlhšej existencie Vojenskej hranice sa často menila veľkosť jej územia, ako aj jej vojenské a administratívne usporiadanie. Zrušená bola roku 1873. KULAUZOV, Maša: Postanák, razvitak i razvojačenje Vojne granice Austrijske monarhije. In: *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 2008, 125, s. 141-144.

¹⁴ RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836. Pri príležitosti 100. výročia osamostatnenia SEAVC v Srbsku*. Nový Sad : Archív Vojvodiny, SEAVC [i. e. Slovenská evanjelická a. v. cirkev] v Srbsku – Banská Bystrica : Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemskejších Slovákov na FF UMB v Banskej Bystrici, 2022., s. 35-62.

ženstvo, biblické histórie, cirkevnú históriu, fyziku, históriu prírody, zemepis, aritmetiku, kaligrafiu, čítanie po slovensky a po maďarsky. Učebnice pre žiakov nemali, učiteľ používal Herderov katechizmus a Michalкову fyziku. To znamená, že sa vyučovaniu zdravotnej starostlivosti v škole nevenovali systematicky, pravdepodobne iba príležitostne a sporadicky (alebo vôbec nie). V roku 1834 bolo 150 školopovinných detí, z čoho do školy chodilo 70 chlapcov a 45 dievčat. Lekára nemali, nahrádzal ho holič, ktorý aj očkovoľ vakcínou, pričom inštrukcie dostal od stoličného lekára. Babice neboli preskúšané lekárom, ani nezložili prísahu, ale udomácnil sa taký obyčaj, že ich ženy volali na pomoc s tichým súhlasom vrchnosti. Hoci išlo o neodbornú zdravotnícku pomoc, predsa dostávali plat – jeden forint od každej rodičky. Z roku 1836 sú dostupné zápisy z katolíckych matrik, ktoré uvádzajú 16 zomretých na choleru v Bajši.¹⁵ V štatistike obyvateľov Lakatos neuvádza, či epidémia alebo iné príčiny vplývali na zmenšenie počtu obyvateľov evanjelického viero-vyznania: roku 1803 bol ich počet 517, v roku 1825 – 1473, v roku 1855 – 1340, v roku 1885 – 1451.¹⁶ Hoci sa uvádza, že sa v cirkevnom zbore rozpráva po maďarsky, išlo zjavne o Slovákov (ktorí podliehali asimilácii), čo je uvedené aj v nasledujúcej štatistike. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1890 v Bajši žilo 3848 obyvateľov, z čoho bolo 1020 Slovákov. Okrem toho tu žilo 2246 Maďarov, 85 Nemcov, 495 Srbov, 1 Chorvát a 1 obyvateľ sa uvádza v rubrike „*iný jazyk*“.¹⁷ Podľa Bierbrunnera v roku 1808 bolo v evanjelickom cirkevnom zbore 521 duší, kým koncom 19. storočia tu bolo asi 1250 Slovákov.¹⁸

Zdravotníctvo v Uhorsku v 19. storočí podľa Speváka veľmi zaostávalo za západnou Európou, v ktorej sa dodržiavali protiepidemické opatrenia a bola uplatňovaná prevencia proti chorobám ohrozujúcim zdravie človeka.¹⁹ Evanjelický farár v **Hložanoch**²⁰ Juraj Rohoň (1773, Horný Kalník, Slovensko – 1831, Hložany, Srbsko) bol prvý, kto aktívne použil modernejší dobový prístup k prevencii chorôb. Nahrádzal aj prácu lekára tak, že sa zúčastňoval očkovania proti kiahňam, zapojil sa do boja proti alkoholizmu a bojoval proti liečebným poverám ľudu. So svojimi spolupracovníkmi rozširoval brožúrku *Poučení o očkovaní* (1802).²¹

¹⁵ JOВИН, *Епидемија колере у Војводини 1836. године*, с. 38.

¹⁶ LAKATOS Andor (Ed.): *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777 – 1923*. Kalocsa: Kalocsa Főegyházmegyei Levéltár, 2002, s. 157.

¹⁷ JEKELFALUSSY, József: *A Magyar Korona országainak helységnevtára*. Budapest: Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft, 1892, s. 56.

¹⁸ BIERBRUNNER, *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*. s. 20, 77.

¹⁹ SPEVÁK, Zdravotníctvo a zdravotný stav obyvateľstva v Hložanoch, s. 159.

²⁰ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie...*, s. 63-88.

²¹ Juraj Palkovič, básnik a novinár, neskorší poslanec uhorského snemu a profesor Ľudovíta Štúra na bratislavskom evanjelickom lýceu. Vo svojej brožúrke *Poučení O Očkowaní, neb,*

V čase ničivej cholery počas troch týždňov počnúc 22. septembrom v roku 1831 zomrelo vyše 40 osôb spolu s farárom Jurajom Rohoňom (20. okt. umrel, 22. okt. bol pochovaný), ktorý bol 30 rokov farárom v tomto cirkevnom zbore. Niektorí autori uvádzajú vyše 95 zomretých osôb, čo nie je vylúčené, lebo v matrike nie sú celkom jasne zaznamenané príčiny úmrtia. Ten rok bol veľmi ťažký, lebo v máji umrelo na čierne kiahne asi 20 detí predškolského veku, úhrnne bolo v tom roku pochovaných 210 ľudí.²²

V zápisnici z kanonickej vizitácie z roku 1835 sa uvádza, že počet duší v matkocirkvi Hložany a jej fíliách (Čelarevo, Palanka,²³ Begeč, Čerevič, Banoštor, Grabar, Sviloš, Susek, Neštin, Ilok) v roku 1835 bol 2412. V roku 1834 sa narodilo 152 detí a zomrelo 111 veriacich. V tejto matkocirkvi bolo mnoho ľudí, čo nevedeli ani čítať, ani písať. Deti neradi posievali do školy, čo bola „*stará choroba, starý hriech Hložančanov*“, čo bolo zaznamenané aj v predchádzajúcej vizitácii v roku 1818. Okrem iných, obvyklých predmetov vyučovaných v cirkevných evanjelických školách, učiteľ Juraj Rohoň (1795 – 1849, Báčsky Petrovec, Srbsko; syn farára Juraja Rohoňa) učil aj dietetiku, vedu o správnej výžive. Kňaz Ján Rohoň (1797, Kulpín, Srbsko – 1857, Hložany, Srbsko; syn farára Juraja Rohoňa) navštevoval chorých iba vtedy, keď ho povolali. Niektorí navštevovali lekára vo vzdialenejších miestach a to s ťažkosťami a so sťažovaním sa na mrhanie času. Vakcináciu prijímali, lebo ju prikázal civilný magistrát. V Hložanoch mali dve babice, ktoré nezložili prísahu a neboli preskúšané lekárom, o ktorých sa uvádzalo kontradiktórne tvrdenie: „*rozumné, ale dosť poverčivé ženy*“. Ich pláca bola malá, sprevádzali šestonedielku pri

*Inokulowánj krawských osypek, gakožto veywzácneǵssj m lidskému pokolenj nevyprospěšněǵssj nálezku Neywjz pro lid obecny wúbec wydané [Bratislava] z roku 1802 popularizoval novú metódu očkovania proti pravým kiahňam, a to len šesť rokov po tom, čo bola po prvý raz uvedená do praxe v Anglicku. Išlo o rýchlo vyvinutú vakcínu, ktorej dlhodobé účinky ešte neboli známe. Táto brožúrka, ako je to aj v podnázve zaznamenané „*do-stává se darmo u mnohých kazatelůw a knihárůw*“, čo svedčí o úmysle autora, aby bola dostupná čím väčšiemu okruhu čitateľov. Okrem toho v oblasti zdravotvedy Bohuslav Tablic (1769 – 1832) vo svojom spise *Prošby v nově narozeného nemluvnátka* z roku 1814 propagoval očkovanie proti osýpkam a aj sám štepil deti. Tento spis používali nielen učitelia, ale i farári v cirkevných zboroch v Báčke, Banáte a v Srieme. ČELOVSKÝ, Slovenská ľudová škola v Kulpíne..., s. 106.*

Tablic sa zdravotnej prevencii venoval aj v inom diele: TABLIC, Bohuslav: *Kratičká Dytetyka, to gest zpráva k zadržení dobrého řádu žiwota, a k zachowánj tudy stálého zdrawi až do neypozněǵssj starosti: Kniha pro každého, neywjce pak pro sksoly slowenské*. We Wacově, Pjsmem Antonjna Gotljbja, 1819.

²² Archív cirkevného zboru slovenskej evanjelickej cirkvi a.v. v Hložanoch (ďalej ACZSE-AVC), *Baptisati, Copulati et Sepulti in Eccl. E. A. C. Glozsn ab anno 1818 – 1831*.

²³ Vo filii Palanka bol roku 1866 zaznamenaný jeden prípad cholery: „*Tam 25. sept. jako prvá obeť cholery umrela jedna bohatá židovka asi 63 ročná. Ináče nepočuť tam nič o jej rozširovaní*“. Podľa: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. VI, 5. 10. 1866, č. 80, s. 3.

„úvode“²⁴ a za to spolu s pôrodom dostávali 30 grajciarov a jeden chlieb.

Roku 1836 bolo 78 zosnulých, no farár neuvádzal príčinu smrti.²⁵ Ani v nasledujúcom období, v *Matrike zosnulých 1842 – 1849*,²⁶ farár Ján Rohoň spravidla neuvádzal príčinu smrti, hoci sa v tlačенých matrikách už táto rubrika vyskytuje. Zaznamenal, že roku 1846 bolo 92 zosnulých, roku 1847 ich bolo 190 a v roku 1848 pochovali 179 veriacich. Do matriky však zaznačil prvý prípad úmrtia na cholery 27. mája 1849, a potom v zodpovedajúcej rubrike zaznamenával výlučne iba ďalšie prípady cholery, nie aj iné choroby. V júni bolo 19 úmrtí na cholery, v auguste 10 úmrtí, v septembri jeden prípad; celkovo bolo v tomto roku 235 zosnulých, z čoho 31 zomrelo na cholery.

Cholera v roku 1873 si od júla do októbra vyžiadala asi 145 obetí. Po skončení hlavnej vlny cholery v októbri sa začali šíriť kiahne, na ktoré umrelo takmer 30 detí prevažne predškolského veku. Úhrnný počet zosnulých podľa *Matriky zosnulých 1853 – 1873* bol 365.²⁷

V zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1835 sa uvádza, že podľa súpisu vykonaného v roku 1835 v cirkevnom zbore v **Petrovci**²⁸ bolo 5031 veriacich. V roku 1834 sa narodilo 290 veriacich, zomrelo 277. Počas cholery roku 1831 umrelo 390 obyvateľov. V zimnom období mnohí posielali deti do školy, kým na jar a v letnom čase kvôli poľnohospodárskym prácam menej. Učiteľ školy pre chlapcov Benjamin Reisz (1797, Slovenská Ľupča, Slovensko – 1856, Báčsky Petrovec, Srbsko) a učiteľ dievčenskej školy Ludovík Zvaríny (1811, Irša, Peštianska župa – ?), ako aj ich predchodcovia sa zaslúžili o to, že takmer všetci veriaci boli gramotní. Chorým sa prísľuhovala Večera Pánova a kňaz Ján Stehlo (1787, Petrovec, Srbsko – 1868, Petrovec, Srbsko) ich navštevoval vždy, keď bol povolaný. V liečení chorôb ľud nemal veľkú dôveru v miestneho lekára, radšej sa liečil domácou medicínou a praktizovali sa aj zaklínania. Babice boli tri, nezložili prísahu a neboli preskúšané lekárom, ale skúsené a rozumné. Za svoju službu boli oslobodené od verejných prác a verejného povozu; mali 30 grajciarov WW²⁹ a jeden chlieb od každej rodičky. Vakcináciu, ktorú propagoval komitátsky miestny sudca a miestny

²⁴ Farár v chráme obradom „uvádza“ šestonedielku do spoločenstva cirkevného zboru v období približne do šiestich týždňov po pôrode.

²⁵ ACZSEAVC v Hložanoch, *Matricula Sepultorum Ecclesiae Matris Evangelicae Aug. Conf. Glozsán Ab Anno 1832 – 1841. x 1850 – 1852*.

²⁶ ACZSEAVC v Hložanoch, *Matricula Sepulchrum in Ecclesia E. A. C. Glozsán Ab Anno 1842 – 1849*.

²⁷ ACZSEAVC v Hložanoch, *Matricula Sepultorum in Ecclesia Aug. Confessionis Glozsaniensi Ab anno 1853 – 1873*.

²⁸ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonickej vizitácie...*, s. 161-186.

²⁹ WW – Wiener Währung (viedenskej meny). V rokoch 1816 – 1857 boli na území monarchie v obehu papierové peniaze, tzv. viedenská mena a paralelne s nimi zlatý (gulden, florén) konvenčnej mince.

lekár, odporúčal veriacim pri každej vhodnej príležitosti aj farár.

Evanjelický farár v Petrovci Ján Stehlo v kronike *História Ecclesiae Aug.Conf. Petrovácz brevota expozita per Joannem Stehlo 1818 – 1862*³⁰ zaznamenal, že ku koncu leta roku 1826 petrovské deti zachvátila „červienka/osýpky“, ³¹ následkom čoho umrelo 35 detí. Konštatoval, že choroba je nákazlivá a pre deti nebezpečná „*ked' sa nevhodne stýkajú a nevenuje sa im náležitá starostlivosť*“. Zaznamenal, že v roku 1818 od októbra do decembra na túto chorobu umrelo 200 detí v Petrovci, kým roku 1811 – 1812 sa epidémia osýpok/varioly³² šírila medzi deťmi a tie, ktoré ju prežili, zostali „*zdeformované, debilné*“. Zo zápisu sa nedá usúdiť, či autor alebo prekladateľ pokladali osýpky, červienku a variolu za synonymické pojmy. Roku 1831 bola v jarných mesiacoch v Petrovci epidémia varioly, ktorá podľa Stehla „*mnoho detí zahubila. Toto zlo nám teraz je o to nebezpečnejšie, že matéria na vakcinácii proti variole nie je účinná, sme ňou oklamaní a všetko vyšlo navnivoč. U všetkých susedných chirurgov*³³ *sme prosili o túto matériu, ale výsledok žiaden, až kým sme dňa 12. apríla v Novom Sade chirurgov nenavštívili.*“ Odvtedy sa v Petrovci odporúčalo očkovanie detí proti variole, čo významne ovplyvnil sám farár Ján Stehlo. Tým

³⁰ Táto kronika bola predmetom výskumu niekoľkých autorov z rôznych vedeckých oblastí. Vychádzajúc zo zmienok tejto kroniky z oblasti zdravotníctva a zmienok Dr. Jozefa Šustera (ktorý v Petrovci pôsobil ako lekár od konca druhej svetovej vojny a v päťdesiatych rokoch 20. storočia) Dr. Daniel Chorvát napísal prvú publikáciu štatistických dát z oblasti zdravotníctva v Petrovci. Počtom strán skromná publikácia *Z dejín zdravotníctva v Petrovci: 1745 – 1995* podľa samotného autora predstavuje skôr súhrn zaujímavostí ako vedeckú knihu. CHORVÁT, Daniel: *Z dejín zdravotníctva v Petrovci: 1745 – 1995*. Báčsky Petrovec : Kultúra, 1995a.

Kniha je doplnená prílohami z novšieho obdobia niektorých slovenských vojvodinských odborníkov z oblasti zdravotníctva v Petrovci a jeho okolí. Podobný obsah má aj príspevok Dr. Chorváta v monografii *Petrovec 1745 – 1995*. CHORVÁT, Daniel: *Z dejín zdravotníctva v Petrovci*. In: *Petrovec 1745 – 1995*. zost. S. Boldocký, Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995b.

³¹ Belan v preklade Stehlovej kroniky uvádza červienku a osýpky ako synonymické pojmy. BELAN, *Dejiny evanjelickej aušburského vyznania cirkvi v Petrovci...*, 1978, s. 76.

V originálnom latinskom rukopise sa uvádzajú morbily. STEHLO, *História Ecclesiae Aug.Conf. Petrovácz brevota expozita per Joannem Stehlo 1818 – 1862*, s. 46.

Podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (2003) ide o infekčné ochorenie horných dýchacích ciest vírusového pôvodu, prejavujúce sa vyrážkami, resp. osýpkami. V synonymickom slovníku slovenčiny z roku 2004 sa červienka definuje ako infekčná črevná choroba, dyzentéria, takže sa v preklade nenáležite používa ako synonymum morbil, t.j. osýpok.

³² V origináli uvedená diagnóza variola naturales sa podľa *Slovníka slovenského jazyka V. V – Ž* (1965) definuje ako čierne kiahne. Je to vírusové infekčné ochorenie charakterizované tvorbou vyrážok a horúčkou. Termín osýpky sa v preklade nenáležite používa ako synonymum varioly.

³³ V dobovej terminológii bol chirurg medikom s nižším vzdelaním a kompetenciou liečiť zranenia, úrazy a povrchové rany. Na liečbu vnútorných orgánov a chorôb nemal právomoc, to mohol robiť len diplomovaný lekár. RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie...*, s. 14.

sa zamedzilo ďalšiemu šíreniu varioly a v tejto osade bola vykorenená. V petrovských matrikách zomretých sa okrem týchto chorôb ako dôsledok smrti uvádzajú: astma, zápal pohrudnice, reuma, zimnica, katar a vodnatieľka. V apríli 1831 Stehlo zaznamenal aj veľké víchrice s dažďom a záplavy, a to nielen v Petrovci, ale aj v Magliči, Kysáči a Novom Sade. Spôsobilo to ohromné škody „*na domoch, školách, kostoloch a iných budovách nespočetné okná aj škridle na strechách strhala, ďalej sliepky, husi, kačice a menšie ošúpané podusila, povyvalovala ovocné stromy a v tom čase s najnádejnejšou úrodou, to všetko strhala a zruinovala*“.³⁴ Záplavy a nedostatok čistej pitnej vody vytvárali vhodné podmienky na rýchlejšie šírenie cholery. V júni toho roku bola podľa Stehla cholera do Uhorska prenesená z Poľska. Obyvatelia Segedína, Kanjiže, Čongrádu, Vásarhely, Orosházy, Báča, Aradu a iných miest boli aj násilím nútení zo všetkých strán sa izolovať a zatvorením ciest prerušiť všetky styky a komunikáciu s okolitými dedinami. Bola zrušená sloboda pohybu, zamedzený bol všetok styk s podozrivými.³⁵ Podobne tomu bolo aj v župách Bereg, Ugoča, Boršod, Ungvár. Táto extrémna izolácia spôsobila nedostatok potravín. Školy prestali s výučbou, „*urobil sa kordon ochrany a úpravy o karanténe*“.³⁶ Cholera najväčšmi zúrila v oblastiach pri riekach Tisa a Dunaj. Koncom septembra sa cholera spolu s dyzentériou dostala aj do Petrovca. Jej príznakmi boli: bolenie hlavy a žalúdka, ktoré vystriedalo zvracanie, hnačky, kŕče a vnútorné krvácanie, reumatické bolesti v nohách a rukách, čo bolo predzvesťou (o 4 – 6 hodín) blížiacej sa smrti. Na základe správ patričných orgánov Uhorska do 8. septembra 1831 bolo v 1532 sídlach nakazených 138 206 obyvateľov, z ktorých 36 559 vyzdravelo, 67 918 zomrelo a 33 729 bolo pod lekársym dohľadom. Stehlo poznamenal, že ešte nie sú celkom jasné príčiny vzniku nakazenia a ani cesty, ktorými choroba prišla do tejto oblasti. Ale bolo vy-
 pozorované, že jednotlivci, ktorí ošetrovali chorých pri hnačke, v horúčke a pri potení, sa neinfikovali, kým mnohí, ktorí sa ani len nedostali do styku s chorými, sa nakazili a umreli. Vyvolávalo to veľký strach a hrôzu. Stehlo zapísal aj odporúčanie, ktoré sa dávalo nakazeným: „*je*

³⁴ BELAN, *Dejiny evanjelickej aušburského vyznania cirkvi v Petrovci...*, s. 74-76, 141, 143, 146.

³⁵ Zvláštna pozornosť v tomto smere bola venovaná predovšetkým tulákom, Cigánom a Židom. Ak sa ukázalo, že kontrolované osoby nemali od karanténnych staníc, prípadne miestnej vrchnosti potvrdenie o tom, že prichádzajú z nenakazených oblastí, boli vyhostené z krajiny. LÍŠKA, *Cholerová epidémia z roku 1831...*, s. 20.

³⁶ Prvé opatrenia, ktorých cieľom bolo zabrániť prenikaniu cholery do nenakazených oblastí krajiny, vznikali na hraniciach uhorských žúp, a to kornodálne línie s karanténnymi stanicami, strážené vojskom, prípadne vartami/strážami zostavenými z miestnych obyvateľov. Týmto sa zabezpečovala kontrola prichádzajúceho a odchádzajúceho tovaru, ľudí a korešpondencie. LÍŠKA, *Cholerová epidémia z roku 1831...*, s. 19-20.

*treba, aby pacient bez všetkého meškania si hneď ľahol do postele a tam aj externe a interne aby sa zohrieval, alebo aby sa potil puđený súc zvonku, pridávanými zvonku teplými vecami, aby sa všemožno zohrieval, a interne, aby kloktal harmančekom s primiešaným liekom – gáforom čo najviaczej. V týchto pridávaných liekoch a v potení musí zotrvať šesť hodín. Od studenej vody sa zdržať a tri dni za sebou skromne sa pohybovať celým telom“.*³⁷ Stehlo neuviedol zdroj tohto odporúčania. Tvrdil, že cholera prišla do Petrovca zo Sriemu, kde mnohí Petrovčania mali vinice. Zaznamenal aj prípad úmrtia v dome Mateja Gábriša Sartorisa, ktorého „manželka rodená Triznay, dcéra pána farára,³⁸ hypochondrická či melancholická, zo svojho domu ušla do polí“. Po dvoch týždňoch ju našli mŕtvu v polnej studni v begečskom chotári.

Od 16. septembra ukazovala cholera svoju smrtiacu silu v Petrovci, keď počas 8 týždňov umrelo 390 ľudí „každého veku, pohlavia a podmienok“. Najviac zúrila v októbri, keď počas jedného dňa bolo zaznamenaných 23 pohrebov. Mnohé domy boli úplne prázdne a vymreté. Boli sirotky bez oboch rodičov. Umrela aj manželka farára Jána Stehla Emília, rod. Weinrichová, s ktorou mal 8 detí.³⁹ Tiež umrela aj matka farára Jána Stehla, u ktorej mala choroba veľmi rýchly priebeh – prvé príznaky sa objavili 1. októbra ráno o tretej hodine a v ten istý večer umrela o šiestej

³⁷ Proticholerycké brožúrky odporúčali rozličné spôsoby ochrany, a tak ani lekári jednoznačne nevedeli dať radu chorým ohľadom životosprávy či poučenie nenakazeným, ktoré sa týkalo prevencie. Niektorí neodporúčali izoláciu chorých, lebo chorobu nepovažovali za nákazlivú. Okrem toho nevedeli odporučiť ani vhodnú terapiu, resp. lieky podávali náhodne. Tak napr. lekár v Sombore podával pacientom prášok ipekakuány (sušený koreň uragogy pravej *Cephaelis ipecacuanha*), od ktorého sa ich stav zlepšil. Niektorí lekári nechceli túto chorobu pomenovať ozajstným menom, aby sa vyhlí panike obyvateľstva. *ЮВНН, Епидемија колере у Војводици 1836. године* s. 42-44.

³⁸ Očividne ide o chybu pri preklade, keďže na inom mieste v kronike sa uvádza, že Peter Triznay (1795 – ?) bol učiteľom a nie farárom. Vzdedelával sa v Hybiach, Banskej Bystrici, Kežmarku, Poľnom Berinčoku. Roku 1819 „bol odsúdený pre smilstvo, pre píanstvo, záletníctvo a bol verejne obžalovaný pre konkubínat“, takže rozhodnutím Seniorálneho konventu v Petrovci bol prepustený z učiteľského úradu (STEHLO, *História Ecclesiae Aug. Conf. Petrovác...*, s. 135).

³⁹ V *Matrike zomretých 1831 – 1841* je uvedené, že 34-ročná Emília, rod. Weinrichová umrela na horúčku, nie na choleru a pochovaná bola 27. septembra 1831. Taká istá príčina smrti je zaznamenaná aj pri 67-ročnej Zuzane, rod. Dedinskej, vdove po farárovi Ondrejovi Stehlovi, resp. matke farára Jána Stehla, ktorá bola pochovaná 2. októbra 1831. ACZSEAVC v Báčskom Petrovci, *Matricula Sepulorum Ecclesiae evang. Petrovác ab Anno 1831 usque 1841*.

Ján Stehlo už 4. januára 1832 oženil s Ludovikou Rohonyiovou, dcérou hložianskeho farára, ktorá v roku 1831 zostala sirotou, keďže jej otec Juraj Rohonyi umrel na následky epidémie cholery. ACZSEAVC v Báčskom Petrovci, *Matricula Copulatorum Ecclesiae evang. Petrovác ab Anno 1831 usque 1841*.

VIDA, Ján: *Ján Stehlo*, 2018. Dostupné na: <https://www.kulpin.net/files/23.09.2018-zivot-a-dielo-jana-stehlo-vypracoval-mgr.-jan-vida-farar-petrovsky.pdf> [14. 3. 2024].

hodine. „V týchto najsmutnejších dňoch na všetkých námestiach Petrovca nárek a kvílenie sa počúvalo a príprava na pochovávanie mŕtvych bola denne denným obrazom pre Petrovčanov a na večné zapamätanie, aké zaiste sami nikdy neprežívali a ich potomkovia nikdy viacej nech ani neprežívajú. Spôsob a formy pohrebov v tomto čase bolo treba zmeniť a skrátiť, aby sme stačili tol'ké množstvo pochovať, všetkých, a predsa počestne po jednom vynášajúc a so sprievodom farára i kantorov tu, pretože na mnohých iných miestach u veľkého ľudu škandál a bolesť nie je faktom, nie je skutkom ale ani bolieť nemôže. Na zaľudnených miestach v Bážke, Čabe, kde v jeden deň sme 200 pohrebov mali.“ Na pomoc boli vyslaní aj medici, ktorí sa neraz aj sami nakazili. Stehlo zaznamenal, že na cholery umrel aj petrovský chirurg, ktorého meno neuviedol a nebolo zaznamenané ani v petrovskej matrike. Následkom tejto epidémie, ktorú sprevádzala starostlivosť o chorých, pohreby mŕtvych a ustavičné životné nebezpečenstvo, polia zostali nepoorané a jesenná úroda nezvezená. Aj pole farára bolo obsiate až 20. novembra.⁴⁰

Až po pominutí cholery Stehlo v nasledujúcom roku napísal štatistiku: narodilo sa 122 chlapcov a 114 dievčat, spolu 236. Umrelo 294 mužov a 324 žien, spolu 618 – nikdy taký počet veriacich nezomrel v jednom roku. Celkový počet duší po cholere bol 4809. Narodilo sa pomerne dosť novorodencov, no v manželských pároch umrelo mnoho manželov a manželiek, takže v decembri a januári zostalo mnoho vdov a vdovcov. V tomto období sa 4. januára sobášil aj domáci farár s Ludvikou Rohoniovou, dcérou Juraja Rohoniho, bývalého hložianskeho farára. V tomto období bol nedostatok potravy, peňazí a školopovinné deti nechodili do školy aj kvôli nedostatku odevov. Veriaci nedôverovali miestnemu lekárovi (v iných obciach sme nezaznamenali prítomnosť lekára), takže ho zastupoval farár a sám liečil ľud domácimi liekmi. Očkovanie bolo odporúčané stolicou a farár toto veriacim pri každej príležitosti pripomínal.

Na cholery roku 1836 umrelo 30 veriacich.⁴¹ Táto epidémia kvôli menšej intenzite a menšiemu počtu zomretých v celoštátnom meradle nebola považovaná za vážnu hrozbu a hneď na začiatku bola podcenená. Nepodnikali sa nijaké vážnejšie bezpečnostné opatrenia (napr. kordóny, karanténne stanice, resp. úradne nariadená izolácia), okrem návodov o výžive, hygiene a životospráve.⁴²

Podľa matriky zosnulých od 19. júna do 12. septembra 1849 bolo zaznamenaných 272 obetí cholery.⁴³ Roku 1873 bol 21. januára zaznamenaný prvý prípad „hnatia s dávením“, druhý prípad 4. septembra. Do

⁴⁰ BELAN, *Dejiny evanjelickej aušburského vyznania cirkvi v Petrovci II...*, s. 148-153.

⁴¹ BELAN, *Dejiny evanjelickej aušburského vyznania cirkvi v Petrovci II...*, s. 227, 230.

⁴² ЈОВИЊ, *Епидемија колере у Војводини 1836. године*, с. 34.

⁴³ ACZSEAVC v Bážskom Petrovci, *Matricula Eccl. Petrovácz. Mortuorum. Tomus IV. 1842 –*

konca roka boli „*hnatie*“ či „*behačka*“ alebo „*behavka*“, ktoré poukazujú na symptómy cholery, zaznamenané ako príčiny úmrtia v 28 prípadoch.⁴⁴

V **Pivnici**⁴⁵ bol roku 1834 podľa zápisnice z kanonickej vizitácie počet duší 1635, narodilo sa 103 detí a zomrelo 80 veriacich. Chorým sa zaobstarávala Večera Pánova. Kňaz Samuel Borovský (1783, Trenčín, Slovensko – 1860, Pivnica, Srbsko) by ich navštevoval aj častejšie, keby sa nebál uhryznutia psov, ktoré držia v každom dome. Deti vakcinujú dobrovoľne. Učiteľ Ján Tychon (nar. 1803 v Hlbokom) v zimnom čase okrem iných predmetov učil aj dietetiku, ale pre toto učivo nemal nijakú učebnicu či príručku. Mali dve rozumné babice, ktoré zložili prísahu a ktoré aj lekár poučil, takže dobre vykonávali svoju prácu. Ich plat bol 8 grošov a 1 chlieb od každej rodičky.

V *Matrike zosnulých 1791 – 1858* sa prvý prípad cholery objavil koncom októbra roku 1831 a do konca roka bolo úhrnne 10 úmrtí na cholery. Roku 1836 cholera vyčíňala v auguste a v septembri a vyžiadala si asi 40 obetí. Roku 1849 cholera trvala od júna do októbra a umrelo 16 veriacich.⁴⁶ V *Matrike zosnulých 1859 – 1895* je zaznamenaný prvý prípad cholery v júli 1873, úhrnne bolo 7 obetí cholery.⁴⁷

Podľa Bierbrunnera roku 1836 v priebehu niekoľkých dní zomrelo 47 ľudí. V roku 1872 došlo k najväčšiemu počtu úmrtí (159 zosnulých, najviac zomierali na tuberkulózu, chrípku, astmu, kašeľ, vodnatieľku) a okrem toho v rokoch 1871 až 1873 veľká spodná voda zaplavila úrodu a v roku 1873 opäť prepukla cholera, ktorá však bola v tomto roku oveľa miernejšia a usmrtila „len“ 7 jedincov.⁴⁸

Podľa zápisnice z kanonickej vizitácie z roku 1835 **kulpínsky**⁴⁹ cirkevný zbor pri popise roku 1834 mal 1110 duší, zomrelo 66 ľudí. Do školy posielali deti vo veľkom počte. Ochota kupovať sväté knihy bola malá. Spevník mala už takmer každá rodina, ale *Bibliu* vlastnilo asi len 10 a *Nový zákon* približne 20 domov. Keď ho povolali, kňaz Daniel Kolény (1800, Myjava, Slovensko – 1875, Kulpín, Srbsko) navštevoval chorých po službách a prislúchoval im Večeru Pánovu. Taktiež im odporúčal aj lekára, no v osade nemali žiadneho.⁵⁰ Vakcinácia sa odporúčala v nevyhnutných situáciách a každý rok sa pripomínal intimát kráľa o zabezpečení

1852.

⁴⁴ ACZSEAVC v Báčskom Petrovci, *Matrika zomrelých cirkvi ev. a. v. petrovskej od roku P. 1867 – 78. VII.*

⁴⁵ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonicke vizitácie...*, s. 187-206.

⁴⁶ ACZSEAVC v Pivnici, *Mortui et Sepulti 1791 – 1858.*

⁴⁷ ACZSEAVC v Pivnici, *Matricula Defunctorum 1859 – 1895.*

⁴⁸ BIERBRUNNER, *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*, s. 125.

⁴⁹ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonicke vizitácie...*, s. 89-108.

⁵⁰ Kulpínčania sa spolu s Petrovčanmi roku 1828 pokúšali získať si spoločného lekára,

ochrany pred nákazlivými chorobami. Cirkevný zbor v Kulpíne mal tri babice: Zuzanu Hložan, Zuzanu Maglodský a Annu Duroška. Zložili prí-sahu, ale neboli vyskúšané stoličným chirurgom.⁵¹ Uvádza sa, že boli rozumné a v prípade potreby vedeli pokrstiť. Od každej rodičky dostávali 30 grajciarov WW a chlieb. V záznamoch nie sú uvedené nijaké údaje o vtedajšom učiteľovi, predmetoch či učebniciach, zaznamenané sú iba mená dovtedajších učiteľov, ako i pripomienka, že teraz majú nového učiteľa.

V roku 1832 Daniel Koléni zo Šovy (dnes Ravno Selo) odišiel za farára do Kulpína, „*kde prežil nespočetné zlé dni v dôsledku trpkosti boja za slobodu a smútku z epidémie cholery*“.⁵² Cholera, ktorá zúrila v Báčke v roku 1836, vtrhla v auguste a septembri aj do Kulpína. Vďaka tomu, že podľa rady farára boli zadovážené potrebné lieky na náklady obce, ktoré osobne rozdával sám farár, cholera smrteľne zasiahla „iba“ 25 ľudí (plus jedno úmrtie v októbri). Aj učiteľ Ján Blázy (nar. 1783 v Starej Pazove, Srbsko) podľahol cholere 6. septembra 1836 vo veku 54 rokov.⁵³ V roku 1849 bolo od novembra do decembra na nákazlivé choroby zaznamenaných 7 prípadov úmrtia na choleru a 8 prípadov úmrtia na kiahne (*Matrika zosnulých 1822 – 1851*).⁵⁴ Od augusta 1873 boli zaznamenané 3 prípady úmrtia na choleru a okrem toho tu boli kiahne, týfus a iné nákazlivé choroby so smrteľným následkom (*Matrika zosnulých 1853 – 1881*).⁵⁵

Matkocirkev⁵⁶ **Kysáč**⁵⁷ počas kanonickej vizitácie roku 1835 mala

ktorý mal liečiť v oboch osadách, no nepodarilo sa to. ČELOVSKÝ, Slovenská ľudová škola v Kulpíne..., s. 83.

⁵¹ Nariadenie o úprave zdravotníckych pomerov, ktoré formou kráľovského mandátu vyšlo v roku 1770 pod názvom *Generale normativum in re sanitatis*, okrem iného obsahovalo nariadenie všetkým lekárom, že sa musia preukázať pred zdravotnou komisiou svojimi diplomami. Chirurgovia – ránhojiči mali na niektoré z univerzít zložiť odbornú skúšku, ktorá bola podmienkou vykonávania praxe. Na ich odbornú prácu, ako i na prácu lekárnikov a pôrodných asistentiek vo svojom obvode, mali dohliadať mestskí a stoliční lekári. Podľa Liščáka ešte i na začiatku 19. storočia bol počet lekárov v krajine veľmi nízky, pričom neboli rozložený rovnomerne, sústreďovali sa hlavne v ekonomicky rentabilnejších oblastiach (na približne 75 000 obyvateľov pripadal jeden lekár). Veľkú časť normatívu tvorili ešte predpisy na zabezpečenie ochrany pred nákazlivými chorobami. LIŠČÁK, Marian: Zdravotné pomery, epidémie a alkoholizmus v severnej časti Trenčianskej stolice na prahu modernej doby. In: *Acta Historica Neosoliensia*, tom. 18, 2015, s. 382-383.

⁵² BIERBRUNNER, A Bács-szerémi Ág. *Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*, s. 111.

⁵³ BIERBRUNNER, A Bács-szerémi Ág. *Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*, s. 109; VEREŠ, Adam: *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve Juhoslovanskom v slove a v obrazoch*. Petrovec : A. Vereš, Kníhtlačiareň úč. spolku, 1930, s. 44; ACZSEAVC v Kulpíne, *Matrica Ecclesiae Augustanae Confess. Kulpinensis Ab Anno 1822*.

⁵⁴ ACZSEAVC v Kulpíne, *Matrica Ecclesiae Augustanae Confess. Kulpinensis Ab Anno 1822*.

⁵⁵ ACZSEAVC v Kulpíne, *Matrika zomretých 1853 – 1881*.

⁵⁶ Matkocirkev – evanjelický cirkevný zbor zahŕňajúci aj ďalšie (dcérocirkevné) zbory, filie bez právnej subjektivity, s určitými právomocami.

⁵⁷ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonicke vizitácie...*, s. 109-128.

2060 duší a filia Novi Piroš 107, spolu 2167 duší. Roku 1834 sa narodilo 129 ľudí a zomrelo 69 (na počet obyvateľov o polovicu menej zomretých ako napr. v Kulpíne). Okrem málopočetných starších osôb všetci ostatní boli gramotní a vyznali sa v cirkevnej literatúre a v knihách. Kúpovali aj iné knihy, nielen cirkevné. Deti radi posielali do školy. Učiteľ Samuel Michalovič (1814 – 1852, Kysáč, Srbsko) okrem iných predmetov učil aj zdravotný katechizmus (možno preto bolo aj menej zomretých ako napr. v neďalekom Kulpíne). Vo výučbe používal Kollárovu *Čítanku*, v ktorej boli obsahy z oblasti zdravotvedy.⁵⁸ Uvádza sa, že v čase kanonickej vizitácie bolo predaných 40 exemplárov tejto učebnice z úhrnne zadovážených 100 exemplárov. Veriaci boli väčšinou slušní, vychovaní a vládni, ale boli aj takí, ktorí holdovali alkoholu. Preto radi organizovali hostiny po krste (krstiny) a po pohrebe (kary). Svadby trvali aj štyri dni. Podobne tomu bolo aj v iných slovenských evanjelických cirkevných zboroch. Chorým kňaz poskytoval obrad duchovnej a fyzickej podpory. V prípade potreby lekára dovážali a na jeho odporúčanie dávali vakcínu proti osýpkam. Mali dve babice, ktoré zložili prísahu. Ich plat bol jeden chlieb a 6 grošov viedenskej meny po každom pôrode. Začiatkom roku 1831 boli zaznamenané úmrtia najviac na kiahne a horúčku, kým od septembra do konca roka si cholera vyžiadala 16 obetí.⁵⁹

V pozostalosti rodiny Mičátkovej, v ktorej Ján (1837 – 1905) a Vladimír (1871 – 1922) boli učiteľmi v Kysáči, sú uschované verše *Recept proti cholere* z roku 1836, autora podpísaného iniciálkami A. P., ktoré svedčia o nedostatočných poznatkoch o tejto vysoko infekčnej chorobe a veľmi obmedzených možnostiach jej liečenia a reflektujú úroveň dobového zdravotníctva v prvej polovici 19. storočia. Vo veršoch sa dáva dôraz na zdravú životosprávu (žiť striedmym životom, neholdovať alkoholu, zachovať si optimistickú myseľ, zaoberať sa fyzickou aktivitou, strániť sa samoty a vychádzať do spoločnosti, modliť sa), no dominuje spoliehanie sa na Božiu vôľu.⁶⁰ V súčasnej dobe vojvodinskí slovenskí evanjelici tradične vyznávajú svoju vieru, no pevné presvedčenie o jestvovaní Boha a

⁵⁸KOLLÁR, Ján: *Čítanka anebo kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowenských w městecha w dědinách*. W Budíne 1825.

⁵⁹ACZSEAVC v Kysáči, *Matrika pokrstených, sobášených, zomretých 1787 – 1831*.

⁶⁰*Recept proti Cholere 1836* / Wezma geden Grán Mjrnosti, / Gednaky dij srdnatosti / Stluč spolu, a ze dwau drachem / Pacyency, posyp prachem. / Nehorssj se, ani newad' / Nepi syných Nápoğů rád, / Po cti netauž – nehorli nic / Magetnostj nehledeg wjc. / Hodny weselé mysli sud / Drž sy – o samotě nebud' / Wždycky u seba dwa Loti / Meg z towaryšské Gednoty. / Potom patřj gesstě k tomu / Quentljik procházky wen z domu / Dohis pak modlitby wrélé / Ochránj tě po wssem těle / Nekoliko od krčů zlych / Než y od činů oplzlych. / To spolu, gakž wyrátano / Užiweg, každý den, ráno – / S tjm slowem na srdce přilož: / „Pane! Gakž chceš semnou nalož“! / Na tento Recept měg ohled / Neusskodijť Cholery – ged“! / A. P. (Istorijski arhiv Grada Novog Sada – Historický archiv Mesta Nový Sad, Fond 20: Ostavština porodice Mičatek, kutija 1, rok 1836, č. 10).

spoliehanie na jeho vôľu už citeľne oslablo. Podobne aj verše *Pochvala vody* toho istého autora majú úmysel podnecovať správnu životosprávu a predovšetkým pôsobiť protialkoholicky. Medzi inými pozitívnymi vlastnosťami vody (čistí mozog, žily, riedi hustotu krvi, vzbudzuje veselosť) je uvedená aj to, že „*odháňa choleru*“.⁶¹

V druhej polovici 19. storočia narastá počet dostupných zdravotných príručiek, ktoré sa dostávajú aj do knižníc slovenskej vojvodinskej inteligencie. Jednou z takých je aj *Prostonárodný lekár* autora Ferdinanda Viliama Jesenského (1869), osvetového pracovníka a publicistu, národného učiteľa a notára v Budinej v Novohradskej stolici.⁶² Pri písaní tohto „*dielka*“, ako ho sám autor nazýva, bolo zohľadnené predovšetkým ťažké materiálne postavenie širokých ľudových vrstiev, ktoré si z rôznych príčin nemohli zaopatriť lekára, takže im v tejto príručke odporúčal domáce lieky, alebo i také, ktoré radili nemeckí lekári vo svojich zdravotných príručkách. Uviedol tu príznaky „*tejto strašnej, od viac sto rokov známej choroby*“ a dobové ponímanie jej liečby: akonáhle človek zistí prvé príznaky „*cholerickej behačky*“, má si ľahnúť do postele, piť odvar z lipového alebo bazového kvetu a má sa snažiť udržať potenie 4 – 6 hodín. Uviedol tu mnohovravnú poznámku, že sú odporúčané mnohé lieky, no ten spoľahlivý sa ešte nenašiel. Navrhoval niekoľko prirodzených liekov, ktoré mali vyvolať zvracanie: prach ipecacuanhy,⁶³ prášok z angelikového koreňa použitý v podobe čaju, „*drevený olej*“, „*živo-ohňový kvet*“ užitý po lyžičke, každé dve hodiny užiť kávovú lyžičku „*tynetury chynoidyny*“, potom odvar z borovic, mäty či paliny. Uviedol aj neobyčajné praktiky, napr. výdatné pitie mydlín z obyčajného mydla. Poukazuje, že psychický stav chorého tiež môže negatívne vplývať na priebeh choroby, preto by sa mal strániť strachu, ako i všetkých opojných nápojov okrem červeného vína, ktoré sa odporúčalo, lebo „*stolicu zatvrdzuje*“. Chorým boli zakazované masné jedlá, biely chlieb, kyslé mlieko, ovocie atď. Príbytky sa mali čisto držať a vetrať.⁶⁴ Ján Mičátek si túto knihu zadovážil hneď v roku 1870, keď na vnútornej obálke zaznačil niekoľko ľudových liekov, napr.

⁶¹ *Pochwała Wody* / Pite wolnë zase z rëwj – Wy Pigácy sskodnj! / Nám blaženau křew gewj. Chutny trunek wodnj. / Gako plámen nás tráwj. Tuhá, hrozná ssřawa / Nám z wody plyne zdrowj – Wámt' Wjno otrawa / W pitkáčů se hle! Motáte – Wás řasto ranj ssak, / Udy zhubenë máte – Woda nehuby tak. / Tá řistj Mozky, řily, krwe ředj hustost / Pořádek řdrž milý – wzbuzuge Weselost / Odhánj tëř Choleru – Gaket' dobrodinj! / Ba Woda maudrych, wëru – Wjnobláznů řinj. / A. P. ((IAGNS) Istorijski arhiv Grada Novog Sada – Historický archív Mesta Nový Sad, Fond 20: Ostavřtina porodice Mičátek. kutija 1, rok 1836, ř. 10).

⁶² JESENSKÝ, Ferdinand: *Prostonárodný lekár*. Trenčín: Tlačou Fr. X. Škarnicla, 1869 (Súkromný archív Jána Pavlu v Kysáři)

⁶³ Carapichea ipecacuanha – rastlina pôvodom z Južnej Ameriky, v Európe známa od 17. storočia, keď sa používala na podnietenie potenia, ako aj na liečbu brušných a pľúcnych chorôb.

⁶⁴ JESENSKÝ, *Prostonárodný lekár*, s. 51-52.

proti boľavým očiam, zádušlivému kašľu, suchotinám, „drobniciam“, proti zlatej žile, pri opilcovej šialenosti, pri čerstvo dolámaných rukách a nohách. Pri ochrane proti cholere uviedol liek pod názvom Cholera Tinctur a adresu, kde ho možno zadovážiť, ako i pokyny, ako sa postarať o chorého pred príchodom lekára: „*Dr A. D. Bastler, Doctor der Medicin in Wien. Opernring, N^{ro} 15, im Mezzanin. (2 skleničky 2 zl. súpravou). Za hrniec octu uvar, paru lievikom vdychuj dokiaľ budeš stačiť; gaforovým páleným tri nohy a celé telo – toto v nápade choleričnom, kým pomoc lekár-ska príde*“. Pri používaní domácich liekov a prostriedkov sa ľudia riadili podľa systému pokus-omyl, a keď nič iné nezaberalo, uplatňovali niektoré „liečebné“ praktiky zo zúfalstva, čím mohli chorým aj ublížiť.

V *Matrike zosnulých 1854 – 1872* je zaznamenaná veľká epidémia cholery, ktorá sa začala v júni 1855,⁶⁵ v auguste bolo veľa mŕtvych, choroba doznievala v septembri, úhrnne 94 obetí.⁶⁶ V januári 1856 sa začala epidémia varioly (variola rubia), v apríli doznievala, no začal sa kašeľ (tusus). V auguste bolo zaznamenaných niekoľko prípadov úmrtia na týfus a niekoľko prípadov smrti na oslabenie organizmu; v decembri niekoľko prípadov týfusu a varioly. Obyvateľstvo bolo od vypuknutia epidémie v neustálom strachu. V januári 1857 znovu variola; v marci 1857, ako i v marci 1859 vyčíňala tuberkulóza (ftíza), kým v apríli 1864 zúrili tuberkulóza, týfus a variola. Aj na pamätnej tabuli umiestnenej na veži kysáčskeho kostola⁶⁷ sa uvádza slovo mor, pod ktorým sa tu rozumie

⁶⁵ Učiteľ v Kysáci Ján Tobiáš Langhoffer vo svojom liste z 31. septembra 1855 Michalovi Godrovi píše o smrti svojich dvoch detí: „*Ráčil ste snad slyšeti, že sem minulého leta ve třech dnech dvou přemilých dítek a to zvláště čtyřletého syna, který nejen rozum ale neobyčejný vtip ukazoval a mne jako stín můj na každém skoro kroku sprovázel, na nešťastnou cholera utratil, tak že mi ranu tuto nic podnes zaceliti nemohlo. Dále že sem i sám na cholera tak těžce byl upadl, že sem již tu i tu i za mrtvého vyhlášen a vskutku jen řízením božím z ruků a brány smrti vychvácen a vyveden při životě zůstal, abych snad na kolik toho mé slabé síly dovolují, ještě mojim příbuzným cirkvi a člověčenstvu užitečným zůstal. Tato naša utrpení nedají se, zvláště že tak náramně jedno na druhé nasledovali, nijak v té míře udati, jako sme je pocítili*“. SAKTOROVÁ, Helena: Listy Jána Tobiáša Langhofferu Michalovi Godrovi. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1983, roč. 5, s. 102.

⁶⁶ Aj v iných cirkevných zboroch (geograficky blízkych Kysáču) sú zápisy o výskyte cholery v roku 1855, teda aj v inom období, nielen v tých rokoch, ktoré označil Gustáv Seberfni ako hlavné vlny, no s menším výskytom úmrtia: v Kulpíne 12 prípadov od júla do septembra 1855; v Hložanoch počas augusta a septembra 16 obetí cholery. ACZSEAVC v Kulpíne, *Matrika zomretých 1853 – 1881*; ACZSEAVC v Hložanoch, *Matricula Sepultorum in Ecclesia Aug. Confessionis Glozaniensi Ab anno 1853 – 1873*.

⁶⁷ Pamätná tabuľa, napísaná po latinsky a biblickou češtinou, bola zamurovaná do veže na slovenskom evanjelickom kostole v Kysáci v roku 1802. V texte tejto najstaršej epigrafickej pamiatky Slovákov v Srbsku sa mor, ktorý zasiahol tieto končiny roku 1795, spomína v dvoch z desiatich veršov: „*Ked' František držal žezlo vlasti / a francúzske vpády otriasali ľudom* (iný preklad: a francúzske vpády volali ľud do zbrane) / *a strašný mor* spoza Dunaja prišiel / *bola som postavená*. // *Aby zrel blížiacich sa Francúzov / vysokú si bedlý Kysáč postavil vežu*. // *Strassni Mor Wten čas k Wlasti se zbližUge / Zbltečné žltl sUChota zbraňUge*

každá epidémia.

Ako bolo zaznamenané v kanonickej vizitácii z roku 1835, v cirkevnom zbore **Lalič**⁶⁸ bolo v roku 1834 44 narodených, 27 zomretých, úhrnne bolo 880 veriacich. Takmer všetci vedeli čítať a písať a kupovali cirkevné knihy. Deti ochotne posielali do školy. Kňaz Michal Borovský prislúchoval chorým Večeru Pánovu a často ich navštevoval aj nepovolaný. Odporúčal vakcináciu a často upomínal veriacich, aby tento rozkaz Jeho Veličenstva dodržiavali. Chorí povolávali aj lekára, no v dedine ho nemali. Učiteľ Jozef Godra okrem iných predmetov učil aj dietetiku. Používal Kollárovu *Čítanku*. Žiaci nemali nijaké učebnice. Mali dve nevyskúšané babice, ktoré nezložili ani prísahu, ale boli rozumné a nepoverčivé. Plácu mali 17 grajciarov viedenskej meny a jeden chlieb od každej rodinky.

Kým roku 1831 cholera obišla Lalič, od 1. augusta do 3. septembra 1836 umrelo na cholery 95 veriacich (asi 10 percent), medzi nimi aj farár Michal Borovský (1806, Krajna, Nitrianska župa – 1836, Lalič, Srbsko) a okrem iných aj Judita, 47-ročná vdova po zosnulom učiteľovi Petrovi Triznajovi.⁶⁹ Údajne sa Borovský vybral vozom na cestu, no pocítiac horúčku vrátil sa späť, aby nepreniesol nákazu mimo obce. Pôsobil tu od roku 1830, takisto ako aj učiteľ Jozef Godra (1809, Bohujice, Slovensko – 1873, Lalič, Srbsko). Jeho manželka Johana umrela na cholery roku 1836, sám podľahol cholere počas epidémie roku 1873. Povodeň, ktorá v tom čase bola v Báčke, zaplavila mnoho domov, čo urýchlilo šírenie cholery, ktorá si podľa Bierbrunnera vyžiadala 167 obetí, podľa Vereša 102. *Matrika zosnulých 1872 – 1874* chýba, takže nebolo možné zistiť presný počet obetí cholery. Počet duší v cirkevnom zbore pred choleroou bol 1224.⁷⁰ V marci až decembri 1840 sa šírili morbily (osýpky), ktorým podľahlo 35 detí spravidla predškolského veku.⁷¹ V Laliči lekára nemali, no v laličskej matrike pokrstených nachádzame údaj, že 30. októbra 1867 tu pokrstili svoju dcéru Jolandu lekár Alexander Nyáry a Emília,

/ Franka Ukrŭstnost krWe nĕssanVge / kDIŽ klsač toto staWenI WzbUzUge.". ČELOVSKÝ, Samuel: Najstaršia epigrafická pamiatka Slovákov v Srbsku. In: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec : MOMS, 2010, s. 326-347.

V roku 1795 v Kysáči umrelo na cholery 92 ľudí, z čoho vyše 50 detí predovšetkým predškolského veku. ACZSEAVC v Kysáči, *Matrika pokrstených, sobášených, zomretých 1787 – 1831*.

⁶⁸ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonicke vizitácie...*, s. 129-146.

⁶⁹ Vereš uvádza 900 obetí, no očividne tu ide o tlačovú chybu, vzťahuje sa to na úhrnný počet veriacich v cirkevnom zbore.

⁷⁰ BIERBRUNNER, *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*, s. 114; VEREŠ, *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve Juhoslovanskom v slove a v obrazoch*, s. 51).

⁷¹ ACZSEAVC v Laliči, *Matrica Baptisatorum, Copulatorum et Deffunctorum Ecclea ev. A. C. Lalityensis Ab Anno 1831 – 1841*.

rod. Jesenská z 15 km vzdialeného Karavukova.⁷²

V **Selenči**⁷³ na 1149 duší bolo v roku 1834 74 narodených a 72 zomretých.⁷⁴ V osade bolo mnoho starších ľudí, čo nevedeli čítať ani písať, kým mladší vedeli čítať takmer všetci. Deti posielali do školy dosť zodpovedne, s výnimkou niektorých rodičov. Zlozvyky, ktoré sa najväčšmi rozširovali, boli: nezdržanlivosť v pití, krádeže, zvady a nadávanie. Ak bol povolaný, farár Daniel Plachý (1809, Selenča, Srbsko – 1859, Selenča, Srbsko) navštevoval chorých a prislúchoval im Večeru Pánovu. V prípade, že počul o chorobe niektorého z veriacich, navštívil ho aj nepovolaný. Lekárov zriedka povolávali, pretože ich v osade nemali. Stoličný lekár prichádzal do obecného domu a odporúčal vakcináciu. Učiteľ Ignác RučKay (nar. v Pešti, Maďarsko – 1867, Selenča, Srbsko) neučil predmety týkajúce sa zdravotnej starostlivosti, ale používal Kollárovu *Čítanku*, v ktorej boli aj kapitoly venované tejto problematike. Babicom bola Katarína Smolíková, zložila prísahu a v prípade potreby mohla dieťa aj pokrstiť. No prekonala mozgovú porážku, takže ju zastupovali ženy a katolícka babica. V časovom rozpätí od 10. júna do 29. augusta 1849 bolo 32 obetí.⁷⁵ V rokoch 1871 – 1873 v Selenči naposledy pustošili epidémie cholery, ktoré usmrtili 58 osôb.⁷⁶

Silbašský⁷⁷ cirkevný zbor bol od roku 1822 fíliou matkocirkvi v Magličí,⁷⁸ predtým bol fíliou matkocirkvi Pivnica. Počet duší v roku 1834 bol 450 a počet žiakov 50. V dokumente nie je zaznamenané, či učiteľ Karol Bohuni (1810, Cerovo, Slovensko – 1847, Kulpín, Srbsko) vyučoval

⁷² ACZSEAVC v Laliči, *Matricula Baptisatorum, copulatorum et Mortuorum Ecclesiae ev. A. C. Lality ab Anno 1852 – 1874. Thom. V.*

⁷³ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie...*, s. 207-222.

⁷⁴ V Selenči bola vysoká mortalita v matrikách zaznamenaná v období rokov 1781 – 1783, ako aj v roku 1849. ACZSEAVC v Selenči, *Matrika narodených 1758 – 1784. Matrika zomretých 1763 – 1771. Matrika sobášených 1770 – 1784.*

Autori príspevku predpokladajú, že príčinou mohla byť cholera, ktorá v tomto období pretrvávala v Selenči. BURČIAR, Karol – GAŠPAROVSKÝ, Jozef: Štatistika narodených, sobášených a zomretých v Selenči 1758 – 1997. In: (Jozef Gašparovský, Ed.) *Selenča 1758 – 1998*. Zost. J. Gašparovský, Selenča : Slovan; Báčsky Petrovec : Kultúra, 1998, s. 217.

⁷⁵ V matrikách, ktoré boli písané po maďarsky, je cholera uvedená ako „epeminy“, čo znamená žľč. ACZSEAVC v Selenči, *Matrika narodených, zomretých a sobášených od r. 1842 – 1851. IV. Sväzok.*

Podľa niektorých autorov, ktorých uvádza Líška, slovo cholera je odvodené z gréckeho slova cholé, čo v preklade znamená žľč, hnev. LÍŠKA, *Cholerová epidémia z roku 1831...*, s. 11.

⁷⁶ ACZSEAVC v Selenči, *Matrika narodených: 1870 – 1886. Matrika zomretých: 1870 – 1879. Sväzok: VII.*

⁷⁷ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie...*, s. 223-232.

⁷⁸ V Magličí bola cholera veľmi rozšírená v rokoch 1836 a 1844. BIERBRUNNER, *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*, s. 80.

predmety týkajúce sa zdravotnej starostlivosti. Veriaci mali pripomienku, že kňaz Jozef Španagel (1776, Stará Pazova, Srbsko – 1853, Maglić, Srbsko), hoci muž dobrý, málo dbal o nich, lebo bol obézny a kvôli tomu príliš nepohyblivý. Mali jednu babicu, charakterizovali ju ako rozumnú. O cholere v Silbaši z roku 1836 sa dozvedáme zo sťažnosti pravoslávnych veriacich, ktorí ju podali zhromaždeniu Báč-bodrockej stolice proti miestnemu pravoslávnu popovi Nikolovi Perišićovi, lebo požadoval vysoké poplatky za pohreby počas epidémie. Počet obetí cholery nie je uvedený.⁷⁹ V auguste 1873 bol v matrike zaznamenaný „prvý pád cholery medzi Slov. panujúcej“, hoci sa niekoľko dní predtým ako príčiny úmrtia pri dvoch zosnulých uvádzajú: nebezpečná zimnica (febris perniciosa choleriformis) a cholerická zimnica.⁸⁰ Potom sa vyskytli iba tri prípady cholery, no niektorým úmrtiam predchádzali podobné symptómy ako pri cholere: hnačka, kŕče a horúčka. V dôsledku choroby farára Michala Valacha⁸¹ pohrebné služby vykonával miestny učiteľ Gustáv Babylon (1839, Radvaň, Slovensko – 1889, Silbaš, Srbsko; učiteľ v Silbaši v rokoch 1857 – 1887). Cholera sa objavila aj koncom júna 1877.

Podľa dostupnej literatúry o epidémiách cholery v 19. storočí na území Báčky najviac obetí mala tá z roku 1836. Ako to Јовин uvádza, podľa správ lekárov išlo o 2230 obetí, no je celkom možné, že tieto správy neboli úplné a presné. V správe lekára Báč-bodrockej stolice zo dňa 24. októbra je zaznamenaný jej výskyt aj v Hložanoch. V niektorých obciach sa znovu vyskytla po určitom čase, a to ešte intenzívnejšie ako predtým, čo vyvolávalo strach až paniku obyvateľstva. V správe sa konštatovalo, že choroba sa vyskytovala bez ohľadu na poveternostné podmienky (daždivé, suché, teplé, chladné počasie) a často aj s inými chorobami. Okrem toho následkom letnej suchoty ľudia nemali múku, zeleň ani víno, ktorými si udržiavali zdravie. Boli to, žiaľ, predpoklady na vypuknutie novej epidémie, ktorá zasahovala ľudí aj dobytok, takže Národná rada prosila veľkostatkárov, aby svojim poddaným zabezpečili jedlo, lieky a zdravotnú starostlivosť. Predpokladá sa, že táto epidemická vlna cholery v Báčke doznievala v decembri 1836.⁸²

⁷⁹ ЈОВИН, *Епидемија колере у Војводини 1836. године*, с. 40. V archíve evanjelického cirkevného zboru Silbaš sú uschované iba matriky zo sedemdesiatych rokov 19. storočia a novšie. Dostupné na: <https://digital.seavc.rs/matriky/silbas.html> [25. 3. 2024].

⁸⁰ V *Matrike zosnulých 1872 – 1900* sa uvádzajú názvy chorôb v slovenčine, aj ľudové názvy, iba ojedinele sa v zátvorke uvádzajú aj ich latinské názvy. ACZSEAVC v Silbaši, *Matrika pokrstených od r. 1872 – 1892. Matrika sobášených od r. 1872 – 1900. Matrika zomrelých od r. 1872 – 1900. III. Sväzok*.

⁸¹ Michal Valach (28. september 1834, Modra, Slovensko – 31. marca 1874, Silbaš, Srbsko) umrel nie na choleru, ale na pyémiu – prítomnosť baktérií v krvi v zhlukoch alebo v úlomkoch infikovaného trombu.

⁸² ЈОВИН, *Епидемија колере у Војводини 1836. године*, с. 47-48.

	1831	1834/35 ⁸³	1836	1849	1855	1873	
Hložany	40	2412		31	16	145	232
Petrovec	390	5031	30	272			692
Pivnica	10	1635	40	16		7	73
Kulpín		111	25	7	12	3	47
Kysáč	16	2167			94		110
Lalič		880	95			167	262
Selenča		1149		32		58	90
Silbaš		450				4	4
Úhrne:	456	13835	190	358	122	384	1510

Tabuľka: Počet zomretých na cholery v slovenských evanjelických cirkevných zborech v Báčke v 19. storočí

Ako sa to v predchádzajúcom prehľade ukazuje, podľa dostupných údajov v slovenských evanjelických cirkevných zborech v Báčke, najťažší priebeh mala epidémia cholery z roku 1831, keď umrelo 456 veriacich, potom tá z roku 1873, ktorá si vyžiadala 384 obetí. Podobne to bolo aj v roku 1849, keď na cholery umrelo 358 veriacich. Najmenej zomretých (190) bolo v roku 1836, ako aj v roku 1855 (122). Tieto údaje považujeme za neúplné, najmä kvôli nedôslednosti pri zapisovaní príčiny úmrtia do matrik, takže aj úhrnný počet zomretých (1510) je nepresný. Dá sa však s vysokou pravdepodobnosťou predpokladať, že cholera usmrtila viac než desať percent dolnozemskej vojvodinskej slovenskej evanjeliky v 19. storočí.

Záver

Koncom 18. storočia, počas najmasovejšieho sťahovania Slovákov na Dolnú zem, sa v Uhorsku začala intenzívne rozvíjať verejná zdravotná starostlivosť. V období osvietenstva jednou z najdôležitejších úloh štátu bolo chrániť obyvateľstvo pred často sa šíriacimi nákazlivými chorobami, v čom školská edukácia a tlačené médiá, hlavne katechizmy o zdraví, zohrávali dôležitú úlohu. Dochádzka žiakov do školy však nebola uspokojujúca, zásobnosť školy učebnicami pre žiakov či knihami pre učiteľov bola príliš skromná, gramotnosť veriacich zväčša na nízkej úrovni. Všetko to vplývalo na kvalitu sprostredkovania informácií o zdravotnej

⁸³ Úhrnný počet veriacich v cirkevnom zbore počas kanonickej vizitácie roku 1835.

starostlivosti nielen žiakom, ale všetkým vrstvám obyvateľstva.

V 19. storočí sa v slovenských dolnozemských osadách, ako aj v celom Uhorsku, nevenovala dostatočná pozornosť osobnej hygieny, hygieny bývania a stravovania. Nedostatočná zdravotná starostlivosť a nízka hygienická úroveň vyplývali z ťažkých materiálnych podmienok života a nízkej spoločensko-kultúrnej úrovne obyvateľstva.

V analyzovaných zápisniciach z kanonických vizitácií Báčsko-sriemského seniorátu z roku 1835 vykonaných v slovenských evanjelických cirkevných zboroch v Báčke je zistené, že lekára mali iba v Petrovci, no veriaci mali väčšiu dôveru v domáce lieky a zaklínania. Inde lekára nahradzal holič, ktorý očkoval podľa inštrukcií stoličného lekára, alebo lekára dovážali z blízkeho okolia, či vozili chorých za ním. To však nerobili radi, považovali to za mrhanie času a peňazí. Farár poskytoval chorým predovšetkým duchovnú podporu; v niektorých cirkevných zboroch sa farári aktívne zúčastňovali v propagovaní či vykonávali vakcinácie pod dohľadom stoličného lekára. Babice mali v každom cirkevnom zbore, no nie všade boli vyskúšané lekárom.

Autori proticholeryových brožúrok, ktoré sa medzi báčskych Slovákov dostávali z Hornej zeme, opisujú spôsoby prevencie, liečby a opatrení v súvislosti so zamedzovaním epidémie. V nich sú podané dosť obsiahle informácie, ktoré boli zhrnutím poznatkov o vtedajšej zdravotnej starostlivosti a hygieny, ako i poučenia o základných otázkach zachovania zdravia a ochrane proti chorobám. Pre nedostatok lekárov učiteľia a farári prostredníctvom žiakov nepriamo vzdelávali aj dospelé obyvateľstvo v oblasti zdravotníctva a predovšetkým mali veľký význam pri propagovaní očkovania. Tým sa postupne vykoreňovalo šarlatánstvo, staré praktiky mastičkárstva a otvárala sa cesta k pozdvihovaniu zdravotnej kultúry obyvateľstva, cesta k uvedomovaniu si významu hygieny, ako i odbornej lekárskej rady a pomoci. Babice mali osobitné postavenie. Okrem pôrodu niekde sprevádzali šestonedielku na obrad „*uvádzania*“ v kostole. Od ich „*odbornosti*“ – či boli vyskúšané lekárom, a či zložili prísahu – závisela výška ich pláce. V kanonických vizitáciách sa uvádzajú iba štatistické údaje o počte narodených a zomretých, v prípade epidémie cholery je aj poznámka, v ktorom roku bola a koľko veriacich umrelo. Niektorí farári do matiek nezaznamenávali príčiny smrti, no v obdobiach epidémie zapisovali všetky prípady úmrtia na choleru, pravdepodobne tak boli poučení štátnymi či cirkevnými vrchnosťami.

Skúmané písomnosti sú svedectvom pretrvávajúcej nedostatočnej zdravotnej starostlivosti, ako i dôkazom o výskyte epidémií nielen cholery, ale aj iných nákazlivých chorôb v prvej polovici 19. storočia, ktoré si vyžiadali mnoho ľudských obetí, vrátane samotných kňazov a učiteľov, aktívne účinkujúcich vo vzdelávaní obyvateľstva a v boji proti týmto

epidémiám.

Cholera zasiahla aj slovenské obce v Banáte v rokoch 1831, 1836, 1849, 1855 a 1873, o čom svedčia zápisnice z kanonických vizitácií slovenských evanjelických cirkevných zborov (*Protocolla Visitationis Canonica Ecclesiarum Eglican A. C. in Seniorata Banatico, institutae anno 1836*),⁸⁴ zápisy evanjelických farárov, ako i dobová tlač – čo otvára možnosti na nové vedecké výskumy.

⁸⁴ Zápisnice Banátskeho seniorátu: *Protocolla Visitationis Canonica Ecclesiarum Eglican A. C. in Seniorata Banatico, institutae anno 1836., mense Junio* sú dostupné na internetovej stránke: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_05_1836_Bansag/?pg=0&layout=s [7. 3. 2024].